

*Dr hab. Krzysztof Wiak, prof. KUL**

Problem kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości warunkowego przedterminowego zwolnienia

Reforma Kodeksu karnego z dnia 13 czerwca 2019 r.

W ostatnim czasie kwestia dopuszczalnych granic kształtowania przez państwo polityki karnej stała się przedmiotem ożywionej dyskusji na skutek nowelizacji Kodeksu karnego z dnia 13 czerwca 2019 r.¹ Losy tej gruntownej reformy prawa karnego – pomimo przejścia całego procesu legislacyjnego w parlamencie – pozostają wciąż niepewne ze względu na decyzję Prezydenta Andrzeja Dudy o skierowaniu w dniu 28 czerwca 2019 r. uchwalonej ustawy do Trybunału Konstytucyjnego w trybie kontroli prewencyjnej². Oczekując na rozstrzygnięcie Trybunału,

503

* Katolicki Uniwersytet Lubelski, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katedra Prawa Karnego.

¹ Ustawa z dnia 13 czerwca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustawy; tekst ustawy dostępny na stronie: [http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/3451_u/\\$file/3451_u.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/3451_u/$file/3451_u.pdf) (dostęp: 16.01.2020).

² Decyzja została uzasadniona przede wszystkim analizą przebiegu procedury ustawodawczej. W uzasadnieniu decyzji o skierowaniu ustawy do Trybunału Konstytucyjnego Prezydent RP stwierdził: „Tryb postępowania z zaskarżoną ustawą rodzi poważne zastrzeżenia co do dochowania konstytucyjnych standardów procesu legislacyjnego. Mając na uwadze tak doniosłe zasady, jak zaufanie obywateli do państwa oraz stanowione przez nie prawa, a także obowiązek współdziałania Sejmu i Senatu w realizacji funkcji ustawodawczej, niezbędne jest, by prawo było uchwalone w procedurze niedającej podstaw do sformułowania jakichkolwiek zarzutów. Bezpieczeństwo prawne jednostki wymaga, by każdy akt normatywny, w szczególności rangi ustawowej, został przyjęty zgodnie z procedurą przewidzianą w Konstytucji. Naruszenie konstytucyjnego trybu legislacyjnego przez organ państwa zagraża temu bezpieczeństwu” (<https://www.prezydent.pl/prawo/ustawy/odeslane-do-tk/art,8,komunikat-w-zwiazku-ze-skierowaniem-przez-prezydenta-rp-wniosku-do-trybunalu-konstytucyjnego.html>) (dostęp: 16.01.2020).

warto przeanalizować potencjalne następstwa wejścia w życie tej regulacji, a w szczególności najbardziej dyskusyjne – konsekwencje dotyczące kary dożywotniego pozbawienia wolności.

Kara dożywotniego pozbawienia wolności w aktualnym stanie prawnym

Po definitywnym wyeliminowaniu kary śmierci z polskiego porządku prawnego wraz z wejściem w życie Kodeksu karnego z dnia 6 czerwca 1997 r.³ dożywotnie pozbawienie wolności stało się najsurowszą sankcją grożącą za przestępstwa. W katalogu kar wymienionych w art. 32 k.k., uporządkowanych według abstrakcyjnie ujętego stopnia dolegliwości, została umieszczona jako ostatnia. Kolejność ta, zgodnie z zamierzeniem ustawodawcy oraz stosownie do powszechnie przyjmowanych poglądów w doktrynie prawa karnego, ma wskazywać sądowi priorytety w wyborze rodzaju kary⁴.

W aktualnym stanie prawnym kara dożywotniego pozbawienia wolności zawsze występuje w sankcji przepisu w alternatywie z karą 25 lat pozbawienia wolności oraz terminową karą pozbawienia wolności (od 8, 10 lub 12 lat do 15 lat). Karą tą są zagrożone: wszczynanie lub prowadzenie wojny napastniczej (art. 117 § 1 k.k.), ludobójstwo (art. 118 § 1 k.k.), zamachy przeciwko ludności (art. 118a § 1 k.k.), stosowanie zakazanego środka masowej zagłady (art. 120 k.k.), zabójstwo osoby korzystającej ze szczególnej ochrony prawa międzynarodowego (art. 123 § 1 k.k.), zamach stanu (art. 127 § 1 k.k.), zamach na życie Prezydenta RP (art. 134 k.k.), zabójstwo w typie podstawowym (art. 148 § 1 k.k.) oraz w typach kwalifikowanych (art. 148 § 2 i 3 k.k.), spowodowanie śmierci człowieka w następstwie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 156 § 3 k.k.). Przestępstwa stypizowane w przywołanych wyżej 11 przepisach należą do uznanych za najcięższe, a w systematyce kodeksowej są zamieszczone w trzech początkowych rozdziałach części szczególnej (Rozdział XVI „Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne”, Rozdział XVII „Przestępstwa

³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2019 r. poz. 1950 ze zm.).

⁴ Zob. A. Grześkowiak, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2019, s. 309–310; E. Hryniewicz-Lach, [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Art. 1–116*, Warszawa 2017, s. 602; *Uzasadnienie rządowego projektu nowego kodeksu karnego*, [w:] *Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997, s. 137.

przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej”, Rozdział XIX „Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu”).

Od przywrócenia tej kary w 1995 r. niemal we wszystkich przypadkach orzeczono ją wobec sprawców zabójstw (od 1998 r. – zabójstw kwalifikowanych)⁵. Należy również pamiętać, że na podstawie art. 88 k.k. dożywotnie pozbawienie wolności może być orzeczone jako kara łączna, jeżeli najsurowszą karą za jedno ze zbiegających się przestępstw jest kara 25 lat pozbawienia wolności albo dożywotniego pozbawienia wolności lub też w przypadku zbiegu dwóch lub więcej kar 25 lat pozbawienia wolności. Kary dożywotniego pozbawienia wolności nie orzeka się wobec sprawcy, który w czasie popełnienia przestępstwa nie ukończył 18 lat (art. 54 § 2 k.k.).

Według danych Ministerstwa Sprawiedliwości liczba prawomocnie orzekanych w Polsce wyroków skazujących na karę dożywotniego pozbawienia wolności w ostatnich latach kształtowała się następująco: 2010 r. – 27, 2011 r. – 26, 2012 r. – 24, 2013 r. – 25, 2014 r. – 23, 2015 r. – 6, 2016 r. – 20, 2017 r. – 12⁶.

Wobec skazanego na karę dożywotniego pozbawienia wolności można zastosować środek probacyjny w postaci warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary (art. 77 i n. k.k.), którego istotą jest rezygnacja z wykonania pozostałej części kary. Materialną przesłanką do zastosowania tej instytucji są względy indywidualnoprorewencyjne, które znalazły swój ustawowy wyraz w tzw. prognozie kryminologicznej. Skorzystanie przez sąd z tej instytucji zostało bowiem uzależnione od stwierdzenia, że postawa, właściwości i warunki osobiste skazanego, okoliczności popełnienia przestępstwa oraz zachowanie sprawcy po jego popełnieniu i w czasie odbywania kary uzasadniają przekonanie, że skazany po zwolnieniu będzie stosował się do orzeczonego środka karnego lub zabezpieczającego i przestrzegał porządku prawnego, w szczególności nie popełni ponownie przestępstwa (art. 77 § 1 k.k.).

Przesłanką formalną do zastosowania tego środka probacyjnego jest odbycie przez skazanego określonej części kary. W przypadku najsurowszej sankcji, jaką jest kara dożywotniego pozbawienia wolności, zgodnie z art. 78 § 3 k.k. skazanego można zwolnić po odbyciu 25 lat kary. W szczególnie uzasadnionych przypadkach sąd, wymierzając karę dożywotniego pozbawienia wolności, może wyznaczyć surowsze – wykraczające ponad 25 lat izolacji penitencjarnej – ograniczenia do skorzystania

⁵ Zob. A. Rzepliński, M. Ejchart-Dubois, M. Niełacna, *Dożywotnie pozbawienie wolności. Zabójca, jego zbrodnia i kara*, Warszawa 2017, s. XVII.

⁶ Dane zaczerpnięte ze strony: <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie> (dostęp: 16.01.2020).

przez skazanego z warunkowego zwolnienia niż przewidziane w art. 78 k.k. (art. 77 § 2 k.k.). Warunkowe zwolnienie z kary dożywotniego pozbawienia wolności następuje na okres próby, który wynosi 10 lat (art. 80 § 3 k.k.). W razie jego odwołania ponowne warunkowe zwolnienie skazanego na tę najsurowszą karę nie może nastąpić przed odbyciem, po ponownym osadzeniu, przynajmniej 5 lat kary (art. 81 k.k.). Zatarcie skazania na karę dożywotniego pozbawienia wolności następuje z mocy prawa z upływem 10 lat od uznania jej za wykonaną, od darowania kary albo od przedawnienia jej wykonania (art. 107 § 3 k.k.).

W Uzasadnieniu rządowego projektu kodeksu karnego z 1997 r. karze dożywotniego pozbawienia wolności przypisano funkcję zabezpieczenia społeczeństwa przed najgroźniejszymi przestępcami⁷, którą powinna przejąć po usunięciu kary śmierci z polskiego porządku prawnego. Projektodawcy przyjęli, że może ona także czynić zadość społecznemu poczuciu sprawiedliwości przy odpowiedzialności za najcięższe przestępstwa⁸. O zasadności wprowadzenia tej kary do systemu sankcji zdecydowały: najwyższy ciężar zbrodni, za które jest przewidziana, liczenie się ze społecznym odbiorem rezygnacji z kary śmierci, występująca wyjątkowo potrzeba trwałej eliminacji z życia społecznego przestępców najbardziej niebezpiecznych dla porządku prawnego⁹. Ponadto w Uzasadnieniu wyrażono przekonanie, że kara ta „powinna być stosowana wyjątkowo, jeżeli zachodzą szczególnie obciążające okoliczności”¹⁰. Brak jest co prawda w treści Kodeksu karnego jednoznacznej normatywnej deklaracji ustawodawcy o „wyjątkowym” charakterze tej kary, jednakże pogląd taki jest ugruntowany w literaturze i orzecznictwie¹¹.

Kara dożywotniego pozbawienia wolności w założeniu ma pełnić funkcję izolacyjną, chroniąc społeczeństwo przed szczególnie niebezpiecznymi przestępcami¹². Potwierdzenia takiej tezy poszukuje się dodatkowo w argumentacji podnoszonej przez projektodawców Kodeksu karnego, którzy traktowali ją jako „substytut” kary śmierci¹³.

⁷ Uzasadnienie..., s. 137.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, s. 142.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Zob. A. Grześkowiak, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks...*, s. 318; L. Wilk, [w:] M. Melezini (red.), *System prawa karnego. Tom 6. Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie*, Warszawa 2010, s. 118; wyrok SA w Warszawie z dnia 14 listopada 2012 r., II AKa 279/12, Lex nr 1240261; wyrok SA w Białymstoku z dnia 28 kwietnia 2017 r., II AKa 41/17, Lex nr 2307607.

¹² Zob. A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2005, s. 182.

¹³ Zob. wyrok SA we Wrocławiu z dnia 22 listopada 2017 r., II AKa 323/17, Lex nr 2432036.

W literaturze wskazuje się, że kara ta w założeniu ma charakter eliminacyjny¹⁴. Przeciwno temu pogładowi oponuje jednak R. Zawłocki, stwierdzając, że kara ta jak każda inna pełni również, chociaż w stopniu zasadniczo zredukowanym, funkcję resocjalizacyjną: „Skazany odizolowany od społeczeństwa nadal jest jego członkiem, a jego pobyt w zakładzie karnym nie ma na celu jakiegokolwiek jego eliminacji ze społeczeństwa”¹⁵.

W judykaturze powszechnie przypisuje się karze dożywotniego pozbawienia wolności pełnienie funkcji eliminacyjnej lub w formie złagodzonej – quasi-eliminacyjnej. Sąd Apelacyjny w Białymstoku w wyroku z dnia 31 marca 2016 r. stwierdził, że orzeka się ją:

gdy brak jest okoliczności łagodzących, a istnieje negatywna prognoza co do możliwości resocjalizowania sprawcy, to jest wtedy, gdy tylko taka kara jest zdolna zabezpieczyć społeczeństwo przed ewentualną przyszłą agresją sprawcy. Dodać do tego należy, że zasadniczo kara taka winna być orzekana wobec sprawców przestępstw, którym trudno przypisywać możliwości resocjalizacyjne, a nadto w sytuacji istotnego braku okoliczności łagodzących. Karę taką orzeka się wobec oskarżonych ocenianych wyjątkowo negatywnie na tle sprawców podobnych przestępstw. Powinna więc być stosowana wobec sprawców najbardziej zdemoralizowanych, co do których osiągnięcie celów wychowawczych kary jest co najmniej wątpliwe¹⁶.

Podobnie stwierdził Sąd Apelacyjny w Białymstoku w wyroku z dnia 28 kwietnia 2017 r.:

Kara dożywotniego pozbawienia wolności spełnia funkcję quasi-eliminacyjną i zasadniczo winna być orzekana wobec sprawców przestępstw, którym trudno przypisywać możliwości resocjalizacyjne, a nadto w sytuacji istotnego braku okoliczności łagodzących. Karę taką orzeka się wobec oskarżonych ocenianych wyjątkowo negatywnie na tle sprawców podobnych przestępstw¹⁷.

Niezależnie od tego, że dominuje pozytywna ocena wprowadzenia kary dożywotniego pozbawienia wolności w miejsce kary śmierci, sama idea izolacji więziennej trwającej do końca życia skazanego spotyka się ze sprzeciwem przedstawicieli doktryny prawa karnego. W dyskusji podnosi się liczne, nieraz wzajemnie sprzeczne, argumenty wyrażające krytykę tej kary. Z jednej strony stawiany jest zarzut jej

¹⁴ Zob. A. Grześkowiak, [w:], *Kodeks...*, s. 318; E. Hryniewicz-Lach, [w:], *Kodeks...*, s. 608; J. Szumski, [w:] *Kodeks karny. Komentarz. Tom II (art. 32–116)*, M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, Gdańsk 2001, s. 10.

¹⁵ R. Zawłocki, [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Tom II. Komentarz do artykułów 32–116*, Warszawa 2010, s. 42.

¹⁶ Wyrok SA w Białymstoku z dnia 31 marca 2016 r., II AKa 23/16, Lex nr 2136972.

¹⁷ Wyrok SA w Białymstoku z dnia 28 kwietnia 2017 r., II AKa 41/17, Lex nr 2307607; podobnie wyrok SA w Katowicach z dnia 29 czerwca 2012 r., II AKa 84/12, Lex nr 1220219.

niehumanitarnego charakteru, związanego z brakiem nadziei na odzyskanie wolności oraz sprzeczności dożywotniej izolacji z prawami człowieka¹⁸. Wskazuje się też na niebezpieczeństwo kreacji grupy „dożywotników” – kategorii skazanych nawiązującej do antropologicznej koncepcji sprawców niepoprawnych¹⁹. Ponadto dostrzega się niezgodność tej kary z zasadą proporcjonalności wynikającą z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP²⁰. Wreszcie problematyczna staje się jej dolegliwość, zależna nie tylko od wagi popełnionego przestępstwa, ale przede wszystkim od wieku osoby skazanej²¹. Z drugiej jednak strony – wobec współczesnych regulacji dających realną możliwość odzyskania wolności ze względów prawnych, np. w następstwie przedterminowego zwolnienia lub zastosowania prawa łaski, albo z uwagi na okoliczności pozaprawne, np. ucieczkę z zakładu karnego – podnosi się zarzut empirycznej fikcyjności dożywotniej izolacji²². Duży wydzźwięk społeczny ma potencjalna bezkarność skazanych na tę karę, którzy w przypadku popełnienia nawet najpoważniejszych przestępstw, np. zabójstwa innego więźnia – wobec zniesienia kary śmierci – nie ryzykują niczym więcej²³.

Wydłużenie wymaganego okresu odbycia kary przy warunkowym przedterminowym zwolnieniu z kary dożywotniego pozbawienia wolności

Nowelizacja Kodeksu karnego z dnia 13 czerwca 2019 r. wprowadza istotne zmiany w zakresie długości wymaganego okresu, po upływie którego możliwe będzie zastosowanie warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbycia reszty kary. W aktualnym stanie prawnym, zgodnie z art. 78 § 3 k.k., skazanego na karę dożywotniego pozbawienia wolności można warunkowo zwolnić po odbyciu 25 lat kary, a po wejściu w życie nowelizacji będzie to możliwe dopiero po upływie 35 lat.

¹⁸ Zob. A. Grześkowiak, [w:] *Kodeks...*, s. 318; L. Wilk, *Kara dożywotniego pozbawienia wolności a instytucje warunkowego zwolnienia i prawa łaski*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 10, s. 11–15, 23; R. Zawłocki, *Przeciw karze dożywotniego pozbawienia wolności w polskim prawie karnym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1996, nr 2, s. 112.

¹⁹ Zob. R. Zawłocki, *Przeciw karze...*, s. 116.

²⁰ Zob. A. Grześkowiak, [w:] *Kodeks...*, s. 319.

²¹ L. Tyszkiewicz, [w:] T. Dukiet-Nagórska (red.), *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, Warszawa 2010, s. 209.

²² Zob. L. Wilk, *Kara...*, s. 11–12; R. Zawłocki, *Przeciw karze...*, s. 113, 115.

²³ *Ibidem; Ibidem*, s. 116–117.

Projektodawca uzasadnia swoją decyzję wyjątkowym charakterem kary dożywotniego pozbawienia wolności i koniecznością długotrwałego oddziaływania prewencyjnego na skazanego. Wśród motywów wskazanych w dołączonym do projektu ustawy Uzasadnieniu wyrażone zostało przekonanie, iż okres 25 lat, po upływie którego możliwe jest obecnie warunkowe zwolnienie, jest zbyt krótki w stosunku do zakładanego eliminacyjnego charakteru tej kary²⁴.

Przyznać trzeba, że kwestia minimalnej długości wymaganego okresu penitencjarnej izolacji dla ubiegania się o warunkowe zwolnienie jest zagadnieniem wysoce dyskusyjnym w literaturze przedmiotu. Występuje dość duża rozbieżność poglądów w tym zakresie. Przykładowo w ostatnim czasie M. Derlatka zgłosił postulat zmiany treści art. 78 § 3 k.k. przez wydłużenie tego okresu, co do zasady, do 40 lat, z prawem sądu do wyznaczenia innych ograniczeń, skracających lub wydłużających ten okres²⁵. Propozycja ta wyraźnie kontrastuje z poglądem A. Zolla, że ewentualne dalsze zaostrenie warunku formalnego w postaci przekroczenia 30 lat byłoby już naruszeniem wyrażonej w art. 3 k.k. zasady humanitaryzmu i poszanowania godności człowieka²⁶.

Rozwiązanie przyjęte w nowelizacji Kodeksu karnego z dnia 13 czerwca 2019 r. może wywoływać poważne zastrzeżenia. Przede wszystkim trzeba wskazać, że w porównaniu z regulacjami występującymi w innych państwach europejskich nawet dotychczasowy okres wymaganej izolacji penitencjarnej jest bardzo długi. W motywach wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 9 lipca 2013 r. w sprawie *Vinter i in. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* przywołano dane, z których wynika, że minimalny wymagany okres odbywania kary przez skazanych na dożywotnie pozbawienie wolności wynosi: w Irlandii – 7 lat (z wyjątkiem pewnych kategorii zabójstw), w Szwecji – 10 lat, na Cyprze, w Danii i Finlandii – 12 lat, w Austrii, Lichtensteinie, Monako i Macedonii – 15 lat, w Szwajcarii – 15 lat (z możliwością skrócenia do 10 lat), w Belgii – 15 lat (19 lub 23 dla recydywistów), we Francji – 18 lat (30 w przypadku niektórych zabójstw), w Armenii, Bułgarii, Czechach, Grecji, Rumunii i na Węgrzech – 20 lat, w Turcji – 24 lata (z możliwością zaostrenia do 30 lub 36 lat), w Albanii, Azerbejdżanie, Gruzji, na Łotwie, w Rosji, na Słowacji i w Słowenii – 25 lat, we

²⁴ *Uzasadnienie...*, s. 20–21; tekst dostępny na stronie: <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/druk.xsp?nr=3451> (dostęp: 16.01.2020).

²⁵ M. Derlatka, *Kontrowersje wokół kary dożywotniego pozbawienia wolności*, „Prokuratura i Prawo” 2017, nr 12, s. 59.

²⁶ Zob. A. Zoll, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1–116*, K. Buchała, A. Zoll, Kraków 1998, s. 538.

Włoszech – 26 lat, w Estonii i Mołdawii – 30 lat²⁷. Uwzględniając margines swobody przysługujący stronom Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, ETPC stwierdził, że co prawda nie została jednoznacznie określona, akceptowalna w świetle praw człowieka, górna granica takiego okresu, jednakże wyraźnie dostrzegł preferencję dla modelu gwarantującego ocenę stopnia resocjalizacji mogącą skutkować przedterminowym zwolnieniem nie później niż po upływie 25 lat odbywania kary dożywotniego pozbawienia wolności. Po takim czasie powinien zostać wdrożony mechanizm przeglądu zasadności przedterminowego zwolnienia skazanego, przy powtarzaniu później takich przeglądów w sposób periodyczny²⁸. Podobnie w Rzymskim Statucie Międzynarodowego Trybunału Karnego²⁹ granicę 25 lat odbywania kary dożywotniego pozbawienia wolności przyjęto jako cezurę dla dokonania oceny wyroku pod kątem ewentualnego zmniejszenia jej wymiaru (art. 110 ust. 3). W wyroku z dnia 4 października 2016 r. w sprawie *T.P. i A.T. przeciwko Węgrom*³⁰ ETPC uznał okres 40 lat oczekiwania na weryfikację postępów w resocjalizacji za zbyt długi dla zapewnienia faktycznej możliwości zmniejszenia kary dożywotniego pozbawienia wolności.

Oceniając zmianę w zakresie art. 78 § 3 k.k., warto przywołać argument o jej zbędności, podniesiony w opinii Rady Legislacyjnej³¹. Już obecnie dyrektywa, wyrażona w przepisie art. 77 § 2 k.k., daje możliwość zastosowania przez sąd surowszych ograniczeń dla skazanego w zakresie warunkowego zwolnienia z kary dożywotniego pozbawienia wolności. W orzecnictwie podkreśla się, że za przyjęciem innego okresu uprawniającego do skorzystania z warunkowego przedterminowego zwolnienia niż określony w art. 78 k.k. przemawia przede wszystkim wzgląd na społeczne oddziaływanie kary, a zwłaszcza potrzeba zadośćuczynienia poczuciu sprawiedliwości. O wyznaczeniu dłuższego minimum odbywania kary

²⁷ Wyrok Wielkiej Izby ETPC z dnia 9 lipca 2013 r. w sprawie *Vinter i in. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, skargi nr 66069/09, 130/10 i 3896/10, pkt 68, [https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/\\$N/990000000000001_I_ETPC_066069_2009_Wy_2013-07-09_001](https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/$N/990000000000001_I_ETPC_066069_2009_Wy_2013-07-09_001) (dostęp: 16.01.2020).

²⁸ *Ibidem*, pkt 120.

²⁹ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 ze zm.).

³⁰ Wyrok ETPC z dnia 4 października 2016 r. w sprawie *T.P. i A.T. przeciwko Węgrom*, skargi nr 37871/14 i 73986/14, pkt 48 i 50, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166491> (dostęp: 16.01.2020).

³¹ *Opinia o projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 25 stycznia 2019 r.*, Rada Legislacyjna, <https://radalegisacyjna.gov.pl/dokumenty/opinia-z-22-marca-2019-r-o-projekcie-ustawy-o-zmianie-ustawy-kodeks-karny-oraz-niektorych> (dostęp: 16.01.2020).

koniecznego dla możliwości ubiegania się o warunkowe zwolnienie powinien decydować charakter popełnionego przestępstwa. Sąd natomiast nie może kierować się okolicznościami odnoszącymi się do osoby sprawcy, gdyż w czasie wyrokowania nie może przewidzieć, jaka będzie prognoza kryminologiczna po odbyciu odpowiedniej części kary³².

Dotychczasowa praktyka orzecznicza, zgodnie z którą sądy dopuszczają możliwość warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary dożywotniego pozbawienia wolności po upływie 30, 35 lub nawet 40 lat kary, w literaturze przedmiotu budzi nawet wątpliwości co do zgodności stosowania obowiązujących uregulowań z zasadą humanitaryzmu. Podkreśla się, że obostrzenie wymogów formalnych nie może prowadzić do całkowitego wyeliminowania możliwości zastosowania tego środka probacyjnego³³.

W związku z tym należy zwrócić uwagę, że dotychczasowe relacje między ustawowo określonym minimalnym okresem odbycia kary na poziomie 25 lat a stosowanym w orzecznictwie wydłużeniem tych temporalnych ograniczeń oraz wprowadzone nowelizacją z dnia 13 czerwca 2019 r. dalsze regulacje mające zaostriżyć odpowiedzialność karną i wymiar środków reakcji prawnokarnej mogą skutkować tym, że przepis art. 78 § 3 k.k. w indywidualnych przypadkach będzie prowadził do akceptowania przez sądy jeszcze dłuższych okresów wymaganego odbycia kary przed warunkowym zwolnieniem. To czyniłoby perspektywę skorzystania z dobrodziejstwa tej instytucji jedynie iluzoryczną³⁴.

511

Sądowy zakaz warunkowego przedterminowego zwolnienia z kary dożywotniego pozbawienia wolności

Do najbardziej kontrowersyjnych uregulowań zawartych w nowelizacji z dnia 13 czerwca 2019 r. należą przepisy pozwalające na całkowite wyeliminowanie możliwości warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbywania kary dożywotniego pozbawienia wolności. Zgodnie z treścią art. 77 § 3 k.k. wymierzając karę dożywotniego pozbawienia wolności

³² Zob. wyrok SA w Białymstoku z dnia 31 marca 2016 r., II AKa 23/16, Lex nr 2136972.

³³ Zob. S. Hypś, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2019, s. 578; L. Wilk, [w:] *System...*, s. 126–128.

³⁴ Zob. *Opinia o projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 25 stycznia 2019 r.*

sprawcy za czyn popełniony przez niego po prawomocnym skazaniu za inne przestępstwo na karę dożywotniego pozbawienia wolności albo karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 20 lat, sąd może orzec zakaz warunkowego zwolnienia. Ponadto wymierzając karę dożywotniego pozbawienia wolności, sąd również fakultatywnie mógłby orzec zakaz warunkowego zwolnienia sprawcy, jeżeli charakter i okoliczności czynu oraz właściwości osobiste sprawcy wskazywałyby, iż jego pozostawanie na wolności spowoduje trwałe niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób (art. 77 § 4 k.k.).

W pierwotnym brzmieniu Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 25 stycznia 2019 r.³⁵, przygotowany przez Ministerstwo Sprawiedliwości, zakładał nawet wprowadzenie dalej idących obostrzeń niż przyjęte ostatecznie przez parlament, włącznie z całkowitym wykluczeniem dostępności warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbywania kary. Zgodnie z tymi propozycjami w razie wystąpienia przesłanek wskazanych w nowym art. 77 § 3 k.k. sąd miałby bowiem obligatoryjnie orzekać zakaz warunkowego zwolnienia. Zmiana trybu – na fakultatywne uprawnienie sądu – nastąpiła dopiero na etapie prac legislacyjnych w Senacie.

Warto przypomnieć, że propozycja wprowadzenia możliwości orzeczenia przez sąd zakazu warunkowego przedterminowego zwolnienia nie pojawia się po raz pierwszy. Znajdowała się już w projekcie nowelizacji Kodeksu karnego z dnia 18 maja 2007 r.³⁶, jednak ostatecznie nie została sfinalizowana. Zgodnie z treścią projektowanego wówczas art. 77 § 2 k.k. sąd mógł taki zakaz orzec, jeżeli przemawiały za tym „motywacja i sposób działania sprawcy, jego właściwości osobiste, a także jego dotychczasowy tryb życia”.

Wejście w życie przepisów art. 77 § 3 i 4 k.k. będzie skutkowało dalszymi, poza wynikającymi z art. 77 § 2 k.k., istotnymi ograniczeniami możliwości skorzystania z warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary dożywotniego pozbawienia wolności. W Uzasadnieniu projektu nowelizacji argumentowano, że orzeczenie zakazu warunkowego przedterminowego zwolnienia „ma na celu skuteczną ochronę społeczeństwa przed szczególnie brutalnymi przestępstwami popełnianymi przez

³⁵ Projekt przygotowany przez Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 stycznia 2019 r., <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12320403/12565615/12565616/dokument378690.pdf> (dostęp: 16.01.2020).

³⁶ Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw wraz z projektami aktów wykonawczych z dnia 18 maja 2007 r., druk nr 1756; [http://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/C1CA93E0F503AF82C12572EC00267570/\\$file/1756.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/C1CA93E0F503AF82C12572EC00267570/$file/1756.pdf) (dostęp: 16.01.2020).

osoby, które w przeszłości już się takich czynów dopuściły, a w ocenie sądu zachodzi wysokie prawdopodobieństwo, że dopuszczą się ich ponownie. Projektowane rozwiązanie powinno zatem znaleźć zastosowanie wobec najbardziej niebezpiecznych sprawców, w przypadku których zarówno względy sprawiedliwościowe, jak i prewencyjne przemawiają za niedokonywaniem na etapie wykonania kary jakichkolwiek modyfikacji jej wymiaru. W odniesieniu do takich przypadków priorytetowe znaczenie ma aspekt eliminacyjny kary pozbawienia wolności³⁷.

Przewidywane konsekwencje wejścia w życie przepisów art. 77 § 3 i 4 k.k. należy skonfrontować ze standardami międzynarodowymi i konstytucyjnymi dotyczącymi ochrony praw człowieka, w szczególności z obowiązkiem humanitarnego traktowania sprawców przestępstw. Na wstępie trzeba zaznaczyć, że państwa mają swobodę stosowania kary dożywotniego pozbawienia wolności wobec dorosłych sprawców za szczególnie poważne przestępstwa, jak zabójstwa, a sankcja ta sama w sobie nie jest uznawana za karę niehumanitarną³⁸. Ocena ta jest jednak uzależniona od istnienia realnej możliwości skorzystania ze zwolnienia z odbycia reszty kary, oczywiście po spełnieniu przewidzianych prawem przesłanek³⁹. Tymczasem propozycja zawarta w przepisach art. 77 § 3 i 4 k.k. skutkuje możliwością całkowitego odebrania skazanemu na karę dożywotniego pozbawienia wolności perspektywy ubiegania się o warunkowe zwolnienie.

W orzecnictwie ETPC podkreśla się, że art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁴⁰, zakazujący tortur albo niehumanitarnego lub poniżającego traktowania, musi być interpretowany jako „zawierający wymóg redukowalności wymiaru kary, w rozumieniu dokonania oceny umożliwiającej władzom krajowym rozważenie czy w trakcie odbywania kary u osoby skazanej na dożywocie zasłży zmiany, oraz czy na drodze do jej resocjalizacji nastąpiły postępy – na tyle znaczące by uznać, że dalsza izolacja tej osoby nie może już być usprawiedliwiana względami penologicznymi”⁴¹. Tym samym kładzie się wyraźny nacisk na resocjalizacyjne cele izolacji, których spełnienie powinno dawać perspektywę zwolnienia z reszty

³⁷ Uzasadnienie..., s. 19.

³⁸ Zob. wyrok Wielkiej Izby ETPC z dnia 9 lipca 2013 r. w sprawie *Vinter i in. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, pkt 106; M. Roig-Torres, *Una visión general de la prisión indefinida en Europa*, „Revista Principia Iuris” 2018, nr 29, s. 93.

³⁹ Zob. wyrok Wielkiej Izby ETPC z dnia 9 lipca 2013 r. w sprawie *Vinter i in. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, pkt 108.

⁴⁰ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.).

⁴¹ Zob. wyrok Wielkiej Izby ETPC z dnia 9 lipca 2013 r. w sprawie *Vinter i in. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, pkt 119.

kary. Co więcej, na tle art. 3 EKPC zostały wyznaczone dalsze standardy. Otóż osoba skazana na karę dożywotniego pozbawienia wolności ma prawo wiedzieć już na samym początku wykonywania kary, co musi zrobić, by realne stało się rozpatrzenie możliwości jej zwolnienia, włącznie z tym kiedy zostanie dokonana ocena odbywania przez nią kary, lub kiedy będzie się mogła o to ubiegać. Dlatego też w sytuacji, gdy prawo krajowe nie przewiduje żadnego mechanizmu oceny dożywotniego pozbawienia wolności, wynikająca stąd niezgodność z art. 3 EKPC pojawia się już wraz z wydaniem wyroku skazującego, a nie dopiero na późniejszym etapie wykonywania kary⁴². Dla oceny rozwiązań przyjętych w ustawie z dnia 13 czerwca 2019 r. kluczowe wydaje się stanowcze i jednoznaczne stwierdzenie ETPC, iż brak w prawie krajowym mechanizmu oceny postępów w resocjalizacji skazanego na karę dożywotniego pozbawienia wolności oraz zasadności jego dalszej izolacji prowadzi do wniosku, że takie regulacje nie spełniają standardów wynikających z art. 3 EKPC⁴³. Nie oznacza to oczywiście, że odbywającemu karę przysługuje prawo do jej skrócenia⁴⁴. W wyroku z dnia 20 maja 2014 r. w sprawie *Magyar przeciwko Węgrom*⁴⁵ ETPC stwierdził, że nie występuje kwestia naruszenia art. 3 EKPC, jeżeli kara dożywotniego pozbawienia wolności w świetle prawa faktycznie może ulec skróceniu, lecz odrzucono wniosek skazanego o zwolnienie z tego powodu, iż w dalszym ciągu stwarza zagrożenie dla społeczeństwa.

Te same argumenty, które zostały wyprowadzone z art. 3 EKPC, mogą także posłużyć do uzasadnienia tezy, że zakaz stosowania warunkowego zwolnienia z odbycia kary dożywotniego pozbawienia wolności narusza również przepisy Konstytucji RP⁴⁶: art. 40 – zakazujący stosowania tortur oraz nieludzkiego lub poniżającego traktowania i karania, oraz art. 41 ust. 4 – zobowiązujący do traktowania w sposób humanitarny każdego pozbawionego wolności.

W razie hipotetycznego skorzystania przez sąd z możliwości orzeczenia zakazu warunkowego zwolnienia na podstawie art. 77 § 3 lub 4 k.k. jedyną perspektywą dla skazanego na dożywotnią izolację pozostanie skorzystanie przez Prezydenta RP ze swoich konstytucyjnych kompetencji

⁴² Zob. *ibidem*, pkt 122.

⁴³ *Ibidem*, pkt 121.

⁴⁴ Zob. M. Szydło, *Free Life after Life Imprisonment as a Human Right under the European Convention*, „European Constitutional Law Review” 2013, nr 9, s. 512.

⁴⁵ Zob. wyrok ETPC z dnia 20 maja 2014 r. w sprawie *Magyar przeciwko Węgrom*, skarga nr 73593/10, Lex nr 1460574.

⁴⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze sprost. i zm.).

w postaci zastosowania prawa łaski (art. 139 Konstytucji RP). Akt taki jest prerogatywą Prezydenta RP, niewymagającą dla swej ważności podpisu Prezesa Rady Ministrów (art. 144 ust. 3 pkt 18 Konstytucji RP). Stanowi tradycyjne, stosowane dyskrecjonalnie, uprawnienie głowy państwa.

W powołanym już wcześniej wyroku z dnia 20 maja 2014 r. w sprawie *Magyar przeciwko Węgrom* ETPC badał uregulowania związane z prezydenckim prawem łaski. Uznał, iż miało miejsce naruszenie art. 3 EKPC w sytuacji, w jakiej ustawodawstwo Węgier nie zobowiązywało władz ani prezydenta republiki do oceny – w każdym przypadku złożenia przez więźnia wniosku o zwolnienie – czy dalsze pozbawienie wolności jest uzasadnione ze względów penologicznych. Za wadę takiego systemu Trybunał uznał to, że nie pozwalał więźniowi na uzyskanie wiedzy, co musi zrobić, by jego wniosek o zwolnienie został uwzględniony w postaci skorzystania z prawa łaski, i na jakich warunkach. Zdaniem ETPC uregulowanie takie nie gwarantuje prawidłowego zważenia zmian i postępów resocjalizacyjnych poczynionych przez osadzonego, bez względu na ich powagę⁴⁷. Wydaje się, że podobna powinna być ocena kompetencji Prezydenta RP w postaci zastosowania prawa łaski (art. 139 Konstytucji RP) wobec skazanego na dożywotnie pozbawienie wolności.

Na koniec, za Radą Legislacyjną, należy krytycznie ocenić przepisy art. 77 § 3 i 4 k.k. z racji na czas, w jakim pozwalają sądowi całkowicie wyeliminować możliwość warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbywania reszty kary dożywotniego pozbawienia wolności. Orzekając taki zakaz, sąd dysponuje bowiem prognozą kryminologiczną w momencie wymierzania kary dożywotniego pozbawienia wolności. Pozbawia tym samym skazanego możliwości skorzystania z dobrodziejstwa tej instytucji nawet w sytuacji, gdy po odbyciu bardzo długiego okresu kary prognoza ta będzie jednoznacznie pozytywna. Z uwagi na rozciągnięty w czasie okres odbywania kary dożywotniego pozbawienia wolności nie sposób przesądzać, że już na etapie jej wymierzania można niepodważalnie dowieść, że w trakcie jej odbywania nie nastąpi stosowna zmiana, która eliminowałaby przekonanie o istnieniu trwałego niebezpieczeństwa ze strony sprawcy⁴⁸.

⁴⁷ Zob. wyrok ETPC z dnia 20 maja 2014 r. w sprawie *Magyar przeciwko Węgrom*, skarga nr 73593/10, Lex nr 1460574.

⁴⁸ Zob. *Opinia o projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 25 stycznia 2019 r.*

Wydłużenie okresu próby

Spośród wprowadzonych regulacji dotyczących instytucji warunkowego zwolnienia z kary dożywotniego pozbawienia wolności należy zaaprobować zmianę treści przepisu art. 80 § 3 k.k., zgodnie z którą w razie przedterminowego zwolnienia z takiej kary okres próby powinien trwać nie 10 lat, lecz dożywotnio. Warto dostrzec wyraźnie progresywną linię rozwoju polskich rozwiązań w tym zakresie. Przepis art. 66 § 2 zdanie drugie Kodeksu karnego z 1932 r.⁴⁹ stanowił bowiem, iż w razie skazania na więzienie dożywotnie okres próby wynosił tylko 5 lat. W perspektywie porównawczej można również wskazać przykłady uregulowań (Anglia i Walia), które po zwolnieniu z odbywania kary dożywotniego pozbawienia wolności przewidują, iż okres próby trwa do końca życia skazanego⁵⁰.

Ze względu na to, że kara dożywotniego pozbawienia wolności jest orzekana wobec sprawców najpoważniejszych przestępstw i łączy się z przynajmniej 25-letnim (po zmianach – 35-letnim) okresem pobytu skazanego w warunkach izolacji więziennej, wydaje się słuszne objęcie go okresem próby dłuższym niż dotychczasowe 10 lat. Zmiana ta powinna również skutkować odpowiednim dostosowaniem rozwiązań w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy⁵¹, zwłaszcza w zakresie dozoru i obowiązków, o których mowa w przepisie art. 159 k.k.w.

Podsumowanie

Regulacje ograniczające zakres stosowania warunkowego przedterminowego zwolnienia wobec skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności wpisują się w ogólną tendencję zwiększenia stopnia represyjności prawa karnego, charakterystyczną dla całości nowelizacji Kodeksu karnego z dnia 13 czerwca 2019 r. Jej czytelnym wyrazem są daleko idące zmiany w zakresie polityki karnej, takie jak eliminacja kary 25 lat pozbawienia wolności i podwyższenie górnej granicy kary tzw. terminowej pozbawienia wolności do 30 lat czy modyfikacja ustawowego

⁴⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 60, poz. 571 ze zm.).

⁵⁰ Zob. J. Czabański, *Zagrożenie karą oraz orzecznictwo za najpoważniejsze przestępstwa w ujęciu międzynarodowym*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 1, s. 101.

⁵¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2019 r. poz. 676 ze zm.).

zagrożenia wielu typów przestępstw w części szczególnej Kodeksu karnego. Wynikają one z postrzegania prawa karnego jako narzędzia służącego „zaspokojeniu społecznego poczucia bezpieczeństwa i sprawiedliwości”⁵². Celem wprowadzonych zmian stało się więc zwiększenie surowości sankcji karnych oraz ukształtowanie instytucji wpływających na wymiar kary w ten sposób, aby ograniczyły możliwość korzystania z redukcji sankcji karnej i dawały szersze możliwości zwiększenia represji karnej wobec sprawców najpoważniejszych przestępstw.

Kształtowanie polityki karnej, jak już zostało to wcześniej zaznaczone, należy do suwerennych uprawnień każdego państwa, jednakże podlega ograniczeniom konstytucyjnym i prawnomiędzynarodowym, w szczególności wynikającym ze standardów praw człowieka. Z tego względu należałoby wymagać od ustawodawcy, aby ponownie przeanalizował w świetle standardów wynikających z art. 3 EKPC zasadność takiego ukształtowania kary dożywotniego pozbawienia wolności, która już na etapie sądowego wymiaru kary będzie zakładała bezwzględną izolację więzienną skazanego do końca jego życia.

Taka refleksja wydaje się konieczna tym bardziej, że tendencje w zakresie kształtowania standardów europejskich są jednoznacznie ukierunkowane i stałe. W tym samym dniu, w którym Sejm dokonał omawianej nowelizacji, ETPC po raz kolejny wypowiedział się na temat dopuszczalności zwolnienia z dożywotniej izolacji penitencjarnej. W wyroku z dnia 13 czerwca 2019 r. w sprawie *Marcello Viola przeciwko Włochom* (nr 2)⁵³ ponownie powtórzono tezę, że wymierzenie kary dożywotniego pozbawienia wolności, w sytuacji kiedy skazany nie ma realnej możliwości ubiegania się o przedterminowe zwolnienie, stanowi naruszenie zakazu niehumanitarnego i poniżającego traktowania z art. 3 EKPC.

⁵² *Uzasadnienie...*, s. 1.

⁵³ Wyrok ETPC z dnia 13 czerwca 2019 r. w sprawie *Marcello Viola przeciwko Włochom* (nr 2) (skarga nr 77633/16), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-194036"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (dostęp: 16.01.2020). Skargę wniósł obywatel Włoch skazany na karę dożywotniego pozbawienia wolności, który nie mógł ubiegać się o warunkowe przedterminowe zwolnienie, ponieważ było ono dostępne tylko dla tych skazanych, którzy współpracowali z wymiarem sprawiedliwości. Skarżący nie podjął takiej współpracy, ponieważ obawiał się o życie swoje i swojej rodziny. W konsekwencji, pomimo pozytywnych zmian resocjalizacyjnych, nie był on w stanie wykazać, że zerwał wszelkie kontakty ze światem przestępczym, gdyż to wymagałoby podjęcia współpracy z organami ścigania. Te wszystkie okoliczności skutkowały brakiem możliwości ubiegania się przez skarżącego o przedterminowe zwolnienie z odbycia kary. Orzeczona wobec niego kara dożywotniego pozbawienia wolności była więc w praktyce nieredukowalna, co oznaczało naruszenie zakazu niehumanitarnego i poniżającego traktowania z art. 3 ETPC.

Literatura

- Czabański J., *Zagrożenie karą oraz orzecznictwo za najpoważniejsze przestępstwa w ujęciu międzynarodowym*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 1.
- Derlatka M., *Kontrowersje wokół kary dożywotniego pozbawienia wolności*, „Prokuratura i Prawo” 2017, nr 12.
- Grześkowiak A., [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2019.
- Hryniewicz-Lach E., [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Art. 1–116*, Warszawa 2017.
- Hypś S., [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2019.
- Marek A., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2005.
- Opinia o projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 25 stycznia 2019 r.*, Rada Legislacyjna.
- Roig-Torres M., *Una visión general de la prisión indefinida en Europa*, „Revista Principia Iuris” 2018, nr 29.
- Rzepliński A., Ejchart-Dubois M., Niełacna M., *Dożywotnie pozbawienie wolności. Zabójca, jego zbrodnia i kara*, Warszawa 2017.
- Szumski J., [w:] *Kodeks karny. Komentarz. Tom II. Art. 32–116*, M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, Gdańsk 2001.
- Szydło M., *Free Life after Life Imprisonment as a Human Right under the European Convention*, „European Constitutional Law Review” 2013, nr 9.
- Tyszkiewicz L., [w:] T. Dukiet-Nagórska (red.), *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, Warszawa 2010.
- Uzasadnienie rządowego projektu nowego kodeksu karnego*, [w:] *Nowe kodeksy karne – 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997.
- Wilk L., *Kara dożywotniego pozbawienia wolności a instytucje warunkowego zwolnienia i prawa łaski*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 10.
- Wilk L., [w:] M. Melezini (red.), *System prawa karnego. Tom 6. Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie*, Warszawa 2010.
- Zawłocki R., *Przeciw karze dożywotniego pozbawienia wolności w polskim prawie karnym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1996, nr 2.
- Zawłocki R., [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Tom II. Komentarz do artykułów 32–116*, Warszawa 2010.
- Zoll A., [w:] *Kodeks karny. Część ogólna, Komentarz do art. 1–116*, K. Buchała, A. Zoll, Kraków 1998.

Orzecznictwo

- Wyrok Wielkiej Izby ETPC z dnia 9 lipca 2013 r. w sprawie *Vinter i in. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, skargi nr 66069/09, 130/10 i 3896/10, [https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/\\$N/9900000000000001_I_ETPC_066069_2009_Wy_2013-07-09_001](https://etpcz.ms.gov.pl/etpccontent/$N/9900000000000001_I_ETPC_066069_2009_Wy_2013-07-09_001) (dostęp: 16.01.2020).

Wyrok ETPC z dnia 20 maja 2014 r. w sprawie *Magyar przeciwko Węgrom* (skarga nr 73593/10), Lex nr 1460574.

Wyrok ETPC z dnia 4 października 2016 r. w sprawie *T.P. i A.T. przeciwko Węgrom* (skargi nr 37871/14 i 73986/14), <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166491> (dostęp: 16.01.2020).

Wyrok ETPC z dnia 13 czerwca 2019 r. w sprawie *Marcello Viola przeciwko Włochom* (nr 2) (skarga nr 77633/16), [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-194036\"\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) (dostęp: 16.01.2020).

Wyrok SA w Białymstoku z dnia 28 kwietnia 2017 r., II AKa 41/17, Lex nr 2307607.

Wyrok SA w Białymstoku z dnia 31 marca 2016 r., II AKa 23/16, Lex nr 2136972.

Wyrok SA w Katowicach z dnia 29 czerwca 2012 r., II AKa 84/12, Lex nr 1220219.

Wyrok SA w Warszawie z dnia 14 listopada 2012 r., II AKa 279/12, Lex nr 1240261.

Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 22 listopada 2017 r., II AKa 323/17, Lex nr 2432036.

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze sprost. i zm.).

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 60, poz. 571 ze zm.).

Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 ze zm.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2019 r. poz. 676 ze zm.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2019 r. poz. 1950 ze zm.).

Netografia

[http://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/C1CA93E0F503AF82C12572EC00267570/\\$file/1756.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki5ka.nsf/0/C1CA93E0F503AF82C12572EC00267570/$file/1756.pdf) (dostęp: 16.01.2020).

[http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/3451_u/\\$file/3451_u.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/3451_u/$file/3451_u.pdf) (dostęp: 16.01.2020).

<http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/druk.xsp?nr=3451> (dostęp: 16.01.2020).

<https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie> (dostęp: 16.01.2020).

<https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12320403/12565615/12565616/dokument378690.pdf> (dostęp: 16.01.2020).

<https://radalegislacyjna.gov.pl/dokumenty/opinia-z-22-marca-2019-r-o-projekcie-ustawy-o-zmianie-ustawy-kodeks-karny-oraz-niektorych> (dostęp: 16.01.2020).